

Csáky S. Piroska

Alkotás és könyvkiadás

„Ah ne mondjátok, hogy a Könyv nem kell,
hogy a könyvnél több az élet s az Ember,
mert a Könyv is élet, s él, mint az ember –
így él emberben Könyv, s a Könyvben az Ember.”
(Babits: Rítmus a Könyvről)

Több ízben idéztem Keresztury Dezsőnek egyik mondatát, amely így hangzik: „minden műveltség olyan, amilyen a könyvkiadása és minden könyvkiadás olyan, amilyen az a műveltség, amely létrehozza.” Az utóbbi évek könyvkiadására nehezen vonatkoztatható ez a gondolat, mert amikor már nem a szellemi erők hiánya, hanem a politika és a gazdasági viszonyok útvesztője a fő hatótényező, amely befolyásolja a könyvkiadást, a könyvterjesztést, akkor már nem csupán a műveltség prizmján keresztül kell szemlélni a valóságunkat, és nem lehet leegyszerűsíteni a tényeket.

A magyar nyelvű könyv- és lapkiadás jellemzőit Vajdaságban napjainkban csak úgy vizsgálhatjuk meg, ha röviden visszapillantunk az előzményekre. Így a könyvkiadás helyzete a 21. század elején, a problémák, a kiadványok megoszlása, szétszóródottsága érthetőbb, világosabb lesz¹.

Vajdasági magyar irodalomról, könyvkiadásról 1918-tól szoktunk beszélni. Ezt a korszakot 1941 zárja. A második világháború utáni időszakot több tényező befolyásolta, s ezeknek alapján szakaszokra tagolhattuk a vajdasági magyar könyvkiadást:

1. 1945–1950. A régi kultúrelet folytonossága megszakad – újat kellett teremteni. Elsősorban a sajtó megindítása volt fontos kultúrtevékenység. (Ekkor indult meg a *Szabad Vajdaság – ma Magyar Szó, Pionír Újság, Ifjúság Szava, 7 Nap* stb.) A könyvek közül elsőnek a *Népnaptár* (1945) látott napvilágot, majd 1946-tól jellemző a sorozatok beindítása (*Élet és Tudomány, Korunk Kérdései, Színpadunk* stb.) Könyvek jelentek meg a Híd kiadásában, a Vajdasági Magyar Kultúrszövetség kiadásában, és megkezdte működését a Testvériség-Egység Könyvkiadó Vállalat.
2. 1951–1954. Az irodalom kibontakozásának korszaka.
3. 1954–1956. Megtorpanás. Mindenféle kiadás (*Magyar Szó, Minerva, Progresz*) - tankönyvek is.
4. 1957–1988. Fellendülés, tartalmi és műfaji változatosság (Forum, majd a Tankönyvkiadó megalapítása, részben szakosított könyvkiadás. Mellettük más kiadók is léteztek, de a legnagyobb szerepe az irodalom népszerűsítésében, a vajdasági magyar írók könyvének megjelentetésében kétségkívül a Forumnak volt).

¹ Ezúttal csak a nyomtatott kiadványokról szólnunk, a többi dokumentumtípus (hangzós anyag, videofelvételek, CD ROM-ok anyaga) nem képezi kutatásunk tárgyát, jóllehet az utóbbi évtizedekben azok is jelen vannak mint információhordozók.

5. 1989-től a kiadványok száma csökken, megnövekedett a könyvkiadók száma. Több magánkiadó jelenik meg, ami nem volt jellemző az előbbi időszakra, különösen elképzelhetetlen volt az államosítás korában.
6. 2000–2003. A számítógép nyújtotta lehetőség azt eredményezi, hogy sok kiadó működik. A valamikori állami kiadók tevékenysége mellett több városban adnak ki könyveket – olykor –, alkalmi műveket. Ezeknek a kiadóknak még nincs kialakult kiadói profiljuk, amelyek a magyarországi alapítványok támogatásával jelennek meg leggyakrabban. A vizsgált időszakban mintegy 600 mű, ami évi 200 címszót jelent.²
7. Az elektronikus kiadványok megjelenése az ezredfordulón (Zetna).

Ahhoz, hogy bárhol létrejöjjön könyvkiadás, bizonyos feltételek szükségesek. Ilyen feltevél az igény – vásárlói és olvasói igény. Ezekre a tényezőkre hat az ízlés (tudjuk, az ízlés részben a kínálattól függ, de ugyanakkor hat is a kiadókra, mert a kiadó el is szeretné adni, amit kiadott, nem csupán a megjelentetés a célja, habár alkalmazkodik kiadványaival a befogadó ízléséhez). Nem mellékes az sem: van-e olvasója egy-egy kiadványnak. Ehhez kapcsolódhat az olvasóvá nevelés bonyolult feladatköre is.

A könyvkiadás magvalósításának másik vonulata a szellemi erők létezése vagy nem léte. Pontosabban: vannak-e íróink, kiadóink, terjesztőink. S vannak-e „befogadók”?

Vajdasági viszonylatban elmondhatjuk, hogy létezik vajdasági irodalom, és a szépirodalom képviselői mellett szakírókkal is találkozunk, akik kutatnak és publikálnak. A könyvkiadásra jellemző tehát, hogy a szépirodalom mellett tudományos művek is napvilágot látnak. (Ezt bizonyította a Fehér Ferenc Könyvbarátok Köre kiadványa, egy [hiányos] arcképcsarnok, amely 160 alkotó arcképét mutatja be, s tudomásunk szerint készül az arcképcsarnok folytatása újabb 160 alkotó portréját mutatva be. A szerkesztők ez ideig mintegy 420 személyt tartanak nyilván 1918-tól napjainkig. Nem csupán szépírók kerültek be a gyűjteménybe, hanem olyan tudósok, kutatók, művészek is, akiknek legalább egy kötete napvilágot látott. A jugoszláviai magyar irodalmi lexikon ettől több adattal szolgál.)³

A tervezett, rendszeres, folyamatos könyvkiadást a kiadók biztosítják. 1989-től időszerrű lett a gazdasági életben a magánosítás, s az állami könyvkiadók mellett mind több kis vállalkozó jelent meg – részben magánkézben levő, kevés felszereléssel rendelkező, csupán számítógéppel és kisebb nyomdagéppel felszerelve –, s könyvkiadóként tevékenykedett (Magyarországon rendszerváltásnak nevezik ezt a korszakot, mi más jellemzőt szoktunk emlegetni...). Felteheti valaki a kérdést: jó-e vagy rossz, hogy több kiadó működik aránylag kis földrajzi és nyelvterületen? A válasz nem egyszerű. Másként válaszolna a szerző, a vásárló vagy a pedagógus. SZERZŐként (íróként) azt mondhatnám: jó, hiszen nagyobb eséllyel vehet részt a szerző a határon túli könyvkiadás támogatására kiírt pályázaton, nagyobb az esélye, hogy kiadják a művét. Talán VÁSÁRLÓként is örülnék a ténynek, hogy nagyobb a kínálat, a választási lehetőség. Csak... Nehéz tájékozódni a magánkiadványokról, nincs megszervezve a terjesztés, a beszerzés.⁴ S talán nem szabad elhallgatni a minőségi eltérést sem a magánkiadványok és a jól felszerelt, nyomdai szak-

² A 21. század első éveiben sok városban adtak ki könyvet, s kiadványonként különböző intézmények, társulatok, társaságok, magánszemélyek neve van feltüntetve kiadóként. Nem minden esetben beszélhetünk rendszeres könyvkiadásról, gyakoriak az eseti megjelentetések.

³ Gerold László: *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon* (1918–2000). – Újvidék: Forum, 2001.

⁴ Tanulmányom a Szerb Matica Könyvtárának adatbázisában feltárt magyar nyelvű művek alapján készült. Bár a könyvtár köteles példányra jogosult, sajnos nem szolgáltatnak be a nyomdák minden kiadványt, ezért nem készítettem statisztikai kimutatást. Csupán a jellegzetességeket kíséreltem meg összefoglalni.

embereket foglalkoztató, már-már könyvművészeti remekeket létrehozó, régebbi hagyományokkal rendelkező valamikori állami kiadók között – egy időben azok is a hangzatos HOLDING nevet viselték. (Ez nem jelenti azt, hogy a magánkiadványok között nincsenek szép kiadványok. Vannak, csak sajnos sokkal több a színvonalon aluli, amatőr munka. Ezt egyes kiadók anyagmegtakarítással, papírhiánnyal, színes fedőlap helyett olcsóbb grafikai megoldással pótolják, s egyszerűbb, silányabb kivitelű termékeiket takarékoskodással magyarazzák, s nem a könyvkészítéshez értő szakemberek hiányával.) NEVELŐként a minőségit, a szépet, a jót keressük a könyvekben, ezért természetesen azt mondhatom, jó a több kiadó, ha az elvárásoknak eleget tudnak tenni. Ha együttműködve, tervszerűen, piacutatás alapján, szép kivitelben, elfogadható áron kínálják a szép és jó könyveket, s ha megszervezik a tájékoztatást, a terjesztőhálózatot. Vajdaságban sajnos nincsenek könyvesboltok, ahol minden magyar könyv kapható lenne. (Valamikor a FORUM könyvkiadó könyvesboltjai vállalták ezt. Ma már minden kapható ezekben a valamikori könyvesboltokban, a képeslapoktól a Barbie babáig, csak a könyv kevés, s az elárúsító olykor nem is tudja, hogy a keresett mű megjelent, és hogyan lehet hozzájutni. Arról most nem óhajtok beszélni, hogy a régi szép időkben magyarországi könyveket is lehetett venni ezekben a boltokban.)

A könyvek népszerűsítése eseti. Olykor a *Magyar Szó* című napilap közöl róluk rövid ismertetést, de ritkán közlik a beszerzés módját, s az újvidéki tv magyar adásaiban is elhangzik néha egy-egy könyvismertető. A folyamatos tájékoztatás tehát nem teljes, nem rendszeres. A retrospektív tájékozódást kiadványainkról a megjelentetett bibliográfiák biztosítják. (Ezek között vannak összefoglaló bibliográfiák, amelyek a teljes jugoszláviai magyar könyvprodukciónak tárják fel, vannak közöttük szakbibliográfiák – főként irodalmi, személyi, kiadói stb.)

A könyvkiadók lehetnek:

- állami kiadó (Újvidék: Forum)
- egyházi (Újvidék: Agapé, alkalmi egyházi: Novo Milesevo)
- részben egyházi, de szolgáltatást is nyújtó (Tóthfalu: Logos)
- testületek, egyesületek (Szabadka: Életjel, Szabadegyetem, Zenta: Dudás Gyula Múzeum és Levélbarátok Köre)
- társaságok (Újvidék: JMMT, Szabadka: MTT)
- oktatási intézetek (Újvidék: Magyar Tanszék, Szabadka: Építészmérnöki Kar, Ivo Lola iskola)
- művelődési intézetek (Zenta: Thurzó Lajos Közművelődési Központ, Kanizsa: Cnesa)
- helyi önkormányzatok (Ürményháza, Muzsla)
- vállalatok (Szabadka: SuboticaTrans, Grafoprodukt)
- újságok, lapok (Subotice novine, Jó Pajtás, Magyar Szó, Családi Kör)
- magánkiadók (Becse: Rubicon)
- a szerző (Újvidék, Szabadka, Magyar Csernye)

A tankönyveket az újvidéki Tankönyvkiadó Intézet, újabban a belgrádi Tankönyvkiadó Intézet jelenteti meg. Itt jelennek meg a magyar nyelvű kiadványok is, követve az egészséges tantervet.⁵

⁵ A tankönyveket ezúttal nem vettük fel jegyzékünkbe, függetlenül attól, hogy fordítás-e vagy magyar szerző munkája, csak a tankönyvpótló Ismeretterjesztő füzeteket, amelyeket az újvidéki Atlantis kiadó jelenített meg és azokat juttatták el az iskolákba.

A legrégebben alapított, ma is aktív tevékenységet kifejtő könyvkiadó a Vajdaságban, ahol főleg magyar könyveket adnak ki, az 1957-ben alapított állami könyvkiadó, az újvidéki Forum, majd a szabadkai Életjel (1973) következik, s immár 25 éve ad ki könyveket az Újvidéken székelő Agapé nevű egyházi kiadó is. Tekintélyes kiadói munkát valósít meg a szintén Újvidéken levő Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság néven alakult, ma Vajdasági Magyar Közművelődési Társaság néven tevékenykedő civil szervezet és a Tótfaluban szélelő Logos.

Több kiadó készít közös kiadványt is. Elég néhányat megemlíteni: a Forum a Magyar Tanszékkal, az Agapéval, a JMMT-vel, sőt a budapesti MTA-val is (Hadrovics: Magyar-szerb, Szerb–magyar szótára), a tóthfalusi Logos a JMMT-vel, az Agapéval, a Cnesával stb. Sőt a Forum Könyvkiadónál megjelent református *Énekeskönyv* azonos szöveggel és küllemmel, de más impresszummal készült a horvátországi református hívők számára 1000 példányban, míg a vajdasági hívőknek 2000 példányt nyomtattak. A közös kiadványok számbavétele és jellemzése nem problémamentes, hiszen egy-egy művet általában csak egy helyen szoktunk nyilvántartani.

Eddigi kutatásaink szerint a kiadók városok szerinti megoszlása: Újvidék 24, Szabadka 20 különböző kiadó megjelölésével, Zenta 6, Ada, Becse, Kanizsa 4–4, Temerin 2, míg Debelyacsa, Feketics, Hajdukovo, Horgos, Kikinda, Kupuszina, Muzsla, Novi Kneževac, Novo Miloševo, Palics, Pancsova, Péterréve, Szenttamás, Topolya, Torda, Tóthfalu, Ürményháza, Zombor egy egy kiadóval volt jelen művelődési életünkben az elmúlt három évben⁶.

A kiadványok műfaji megoszlása változatos. Irodalmi művek jelennek meg minden műfajból, különböző korosztályok számára – több kiadónál is (Forum, Agapé stb.). Ezek a művek leggyakrabban vajdasági magyar írók munkái, de megtalálhatók közöttük a szerb irodalom képviselői (Vida Ognjenović) is. Az olvasói réteg felől megközelítve megállapíthatjuk, hogy vannak kiadványaink a felnőtt olvasók számára és a gyermekek számára is⁷. Könyveink között található verseskötet, prózai mű, elvéve drámai szöveg, tanulmányok, kritikák. A szépirodalom mellett művelődéstörténet, néprajz, népköltészet, művészportrék, kiállítási katalógusok, történelem, nyelvészet, társadalomtudomány. Néhány éve jelennek meg a kutatást elősegítő tájékoztató segédletek, a bibliográfiák, életrajzi kalauzok, lexikonok. Meg kell jegyezni, hogy az előbbi korszakokhoz képest jóval kevesebb a politikai kiadványok száma, ugyanakkor látványosan – szinte hivalkodóan – megnőtt az egyházi, vallásos jellegű művek száma. A hivatalos politikát tükröző művek helyett társadalmi elemzések, a politikai helyzet magyarázatai, kisebbségi létünk jogi kérdéseivel foglalkozó művek jelennek meg.

A vajdasági magyar könyvek példányszáma 400–2000 példány között van⁸. Verseskötetek, tanulmánykötetek jelennek meg a legkisebb példányban, míg a gyermek- és ifjúsági irodalom, a tankönyvek, egyházi kiadványok, néhány művelődéstörténeti összefoglaló, amelyek nagyobb vásárlóközönséget látnak el, több példányban látnak napvilágot. Aránylag ritkán fordul elő, hogy több kiadást is megérjen egy könyv. Ha kifogy a raktár-

⁶ Ezek között a kiadók között vannak magánszemélyek, egyesületek, testületek. A Tóthfalusi Logos nagyszámú, különböző tematikájú könyvet publikált a szépirodalomtól a társadalomtudományi és pszichológiai könyvekig. Nem csak egyházi jellegű műveket jelentetett meg.

⁷ Az újvidéki Agapé és a Forum Könyvkiadó rendszeresen jelentet meg könyveket a gyermekolvasók számára. Az Agapé kifestőkönyveket is készít. Ezeknek a beszerzése gondot okoz, hiszen szöveg nélküli művek olykor.

⁸ Kivételt képeznek az Agapé kiadványai. Ezek 2000-től 8000 példányig is készültek. A *Képes Biblia* 10 kiadást ért meg, és 148.000 példányban kelt el. Hasonlóan népszerű volt a Vetés-sorozat, amelyből 10.000 pld. készült. A példányszámok növekedése az 1990-es évektől nőtt meg.

ból, alig van lehetőség új kiadásra. Vannak kivételek, de kevés. Az Agapé kiadványai között találunk legtöbb újra kiadott művet⁹. Egyes sorozatokat többször kiadtak. A *Képes Biblia* 10 kiadást ért meg. Mellettük még jó néhány Agapé-kiadványt kellett újra kiadni. Az utóbbi években a JMMT kiadványai érték meg az utánnomást, talán azért mert óvatosságból kevesebb példányt terveztek, mint ahogy azt a vásárlók igényelték. (Ribár Béla: *Híres magyar tudósok*, Szloboda János vagy Németh István az újra kiadott könyvek szerzői – hogy csak néhányat említsünk meg.) Az *Ismeretterjesztő füzetek* kiadványai között is van második kiadás. Ezeknek a füzeteknek a népszerűségét azzal lehet magyarázni, hogy a magyarországi könyvbehozatal még mindig nincs megoldva kellőképpen, és tankönyvpótló publikációkról lévén szó, minden érdekelt iskolába el kellett juttatni.

A könyvek külső megformálása kiadónként változik. Van közöttük gyenge minőségű, de van közöttük díjazott könyv is. A Forum Könyvkiadó szakembereket, művészeket alkalmaz évek óta, akik gondoskodnak kiadványaik technikai kivitelezéséről, művészi megformálásáról. Ezeknek a könyveknek van stílusa, felismerhetőek más könyvek között. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy más kiadók nem készítenek szép könyveket. Az Agapé kiadványai tarkák. A fűzött, szerény kiadványok mellett külföldi együtműködéssel jelentették meg a *Biblia kézikönyvét*, amely méltán felveszi a versenyt a legszebb könyvekkel. Került ki a sajtó alól más szép Agapé-kiadvány is, s találunk szép könyvet a Cnesa műhelyében, vagy az Életjel gondozásában megjelent könyvek között is. Az utóbbi években rendszeresen megrendezik a *Vajdasági szép magyar könyv* megválasztását. A szakvéleményezők döntése alapján történik a választás, különböző kategóriában (gyermek és ifjúsági, irodalmi mű, tudományos művek stb.) Az eddig díjazott könyvek között legtöbb volt a Forum-kiadvány.

Vajdaságban a könyvek általában alapítványok támogatásával vagy a Művelődési Minisztérium támogatásával jelennek meg. A különböző kiadókhöz benyújtott kéziratok száma évente 90–100 között mozog. Ebből 1990-ben 91, 1991-ben 89, 1992-ben 84, 1993-ban 88, 1994-ben 92, 1995-ben 100, 1996-ban 59, 1997-ben 86, 1998-ban 33 jelent meg. Ezek a számok nem tükrözik teljességben a valóságot, mivel a tankönyvekkel nem ugyanazonoknál az alapítványoknál pályáznak a szerzők, mint a többi kiadvánnyal. A későbbi évekből nincsenek adataink. Azt azonban meg kell jegyezni, hogy jóval több a beérkezett kéziratok száma a kiadónál, mint amennyi könyvre kapnak támogatást.

Mi lesz a többi kézirat sorsa? VÁR! Vagy ha ügyes a kiadó, támogatókat, előfizetőket toboroz, és valahogyan csak napvilágot látnak azok is. Van rá eset, hogy a szerző védnökök támogatásával, saját kiadásában jelentette meg könyvét. Azt is tapasztalhatjuk, ha áttekintjük a kiadott munkákat a kiadás helye szerint és a kiadók nevével, megállapíthatjuk, hogy egyes szerzők a nagyobb hagyománnyal rendelkező kiadók (Forum, JMMT, Életjel stb) köré tömörültek, bár az is előfordul, hogy a szerző nem kizárólag egy kiadónál publikál, hanem ott pályázik, ahol legtöbb esélyt remél művének megjelenésére. A könyvkiadás nehézségei mindenképpen kihatnak az alkotói tevékenységre, mégis publikálási lehetőséget kapnak olyan találtkönyv szerzők, akik kevésbé jól megírt alkotásukat magánkiadásban vagy támogatók jóvoltából jelentetik meg, megkerülve azt a minőségi szűrőt, amit szakmai véleményezésnek, recenzióknak nevezünk. Sajnos ezek a kiadványok olykor jó minőségű papíron, szép kötésben látnak napvilágot, s az olvasó csak azon töprenghet, miért nem lehetett megakadályozni, hogy ez megtörténjen.

Ezúttal azonban nem értékeltünk, csupán felmértük azt, ami megjelent...

⁹ Nehéz külön választani, mikor beszélünk új kiadásról, mikor csak utánnomásról. Némelyik kiadó nem jelzi az utánnomás tényét, mások viszont az utánnomást új kiadásnak minősítik.

A könyvek mellett a legfontosabb könyvtári anyagot az időszaki kiadványok képezik. Vajdaságban 1945-től napjainkig számos rövidebb és hosszabb életű periodika jelenik meg. Egyetlen napilapunk, a *Magyar Szó* 1945 óta kerül az olvasó asztalára. (Első száma 1944. december 24-én jelent meg *Szabad Vajdaság* címen, majd 1945. szeptember 27-től *Magyar Szóra* változtatták a címét, s azóta is így jelenik meg.)

A napilap mellett számos hetilap, folyóirat és évkönyv is napvilágot lát. Hetilapok: *7 Nap*, *Családi Kör*, *Vajdasági Hírnök*, *Hírlap*, *Jó Pajtás*, *Képes Ifjúság*, *Mézeskalács*, *Recefcice* stb. A folyóiratok között van irodalmi (*Híd*, *Üzenet*, *Symposion*, *Orbis*, stb.), társadalomtudományokkal foglalkozó (*Létünk*), szakfolyóirat (*Hungarológiai Közlemények*, *Új Kép*, stb.), hitbuzgalmi lap (*Hitélet*, *Örömhír*, *Útitárs*, *Temerini hírnök*, *Református élet*, stb.). Számos naptár is megjelenik, mint például: A *Magyar Szó* népnaptára (1945 óta), mellette ismert még a *Katolikus Kincses Kalendárium*, a *Református évkönyv*, 1998 óta a *Vajdasági Magyar Kalendárium* stb. Az évkönyvek közül kiemelhetjük azokat, amelyek tartalma az irodalmi és művelődési élet megismerése szempontjából jelentős, mint a Magyar Tanszék *Tanulmányok* címen megjelenő kötete (1969-től), vagy a szabadkai *Életjel*. Ha az időszaki kiadványokat kiadók alapján vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy kiadóként találkozunk területi kiadványokkal, helyi önkormányzatok kiadványaival, politikai pártok, iskolák, hitközségek kiadványaival.

Könyvtáraink, sajnos, nem tudnak minden keresett újságra, hetilapra, folyóiraatra előfizetni, a szerkesztőségek viszont, mivel nagyrészt az eladott példányokból élnek, ritkán küldenek tiszteletpéldányt még a nagyobb könyvtáraknak is. (Az újvidéki Magyar Tanszék könyvtára sem kap minden szerkesztőségtől ingyenes példányt, pedig újságírói részképzést is tervezett. Teljes állománnyal csupán a Matica srpska könyvtára rendelkezik, mivel köteles példányra jogosult országos szinten, mégsem teljes az állománya. Példa erre a mostani kutatásom. A Matica adatbázisában 1995-től 36 magyar nyelvű időszaki kiadvány adatát találtam, amelyek között kétnyelvű kiadványok is szerepelnek. Ezt a jegyzéket ez ideig több címszóval bővítettük ki.)

Rövid összefoglalóban megkíséreltem vázolni a vajdasági magyar könyvkiadás jelenlegi helyzetét, főbb jellemzőit. A határon túli régiókban bizonyára vannak hasonlóságok is, de vannak különbségek is. Az igény, azt hiszem azonos...

2003. december 14.